

“Når man bor herude, så ...”

Udviklingsmønstre i landdistrikter og reaktioner herpå

I mange yderkommuner er servicefunktioner og arbejdspladser forsvundet i de seneste årtier, og funktionstømningen har haft store konsekvenser for småbyerne på landet. På baggrund af syv museers undersøgelse af 14 landsbyer i henholdsvis Thy, Vestjylland, Vesthimmerland, Sønderjylland, Djursland og Lolland beskriver artiklen de forandringer, der er sket. Den diskuterer det ydre pres, der er på landsbyerne i dag, i form af ændret erhvervsudvikling, ændringer i bosætningsmønstre og tab af institutioner, men behandler også de initiativer, som beboerne i landsbyerne iværksætter for at imødegå en negativ udvikling og for at gøre byerne til attraktive bosætningsbyer.

I diskussionen om udviklingen i landdistrikterne og udkantsområderne nævnes centralisering ofte som en faktor af stor betydning. Ved den høring, som Folketingets Udvalg for Landdistrikter afholdt i november 2014, blev det anført i flere indlæg. Ane Arndt Jensen, direktør for Realkreditrådet, sagde f.eks.: “Når industri, skoler, biblioteker, politistationer og domstole flytter helt andre steder hen og bliver centraliseret i byerne, så flytter familierne altså også. Det samme gør kultur- og fritidstilbud, og forretningslivet dør så selvfølgelig i de områder – det giver sig selv. Så dér bliver det mindre attraktivt at bo, og så er man inde i den cirkel, som er begyndt. Det er det, der er problemets kerne, og den udvikling kan ikke vendes ved, at realkrediten begynder at tage flere risici. Der er ingen nemme løsninger, men det vigtige er at få skabt arbejdspladser og aktivitet i de områder, der er ramt.”¹

Lise Lyck, der er optaget af sammenhængskraften i samfundet og af, hvordan man skaber en dynamisk samfundsudvikling, hvor der er balance mellem byer og yderområder, har identificeret nogle af de samme faktorer: “Udkantsdanmark er et fænomen, hvor der mangler job- og uddannelsesmuligheder, hvor der er en vis affolkning og en aldersfordeling med relativt mange ældre, hvor der er tomme boliger og vanskeligheder med salg og finansiering af ejendomme, hvor forsyningen med bredbånd og mobilnet er dårlig, hvor transportmulighederne er dårlige og unødigt tidskrævende, og hvor antallet af læger er lavt

1 Danmark på Vippen (udg.), 2015, s. 21-23.

og sundhedsvæsenet utidssvarende.”² Hun finder, at ubalancen bl.a. er opstået, fordi landbrugets rolle i samfundet er ændret, og fordi vi i Danmark, bl.a. som følge af globaliseringen, ser centralisering som middel til vækst. Også Kaare Dybvad, der har beskæftiget sig med problemstillinger, der vedrører danske udkantsområder, betragter centralisering som en væsentlig drivkraft i den udvikling, der er sket. Han giver tilmed sin debatbog *“Udkantsmyten”* undertitlen *“Hvordan centraliseringen af Danmark ødelægger vores økonomi og sociale sammenhængskraft”*.³

Begrebet centralisering knyttes ofte til de politisk bestemte udviklinger i den offentlige sektor, hvilket også er tydeligt i de citerede udsagn. Flere af dem nævner dog også bredere økonomiske udviklingstræk som landbrugets ændrede plads i samfundet og udviklingen i industrien.

Denne artikel har fokus på den udvikling, der har fundet sted i 14 småbyer i nogle af Danmarks yderkommuner. Artiklen undersøger på den ene side, hvilke grundlæggende kræfter, der har udfordret disse byer. Hvilken rolle har byerne spillet som små centre for handel, håndværk og småindustri, og hvordan har dette billede forandret sig over tid? Hvordan har mønsteret for bosætning forandret sig, og hvilken betydning har det haft for byerne? Hvilke funktioner har byerne mistet og med hvilke konsekvenser? På den anden side ser artiklen på de forsøg, der er gjort på at møde udfordringerne. Hvordan og i samarbejde med hvem har byerne som lokalsamfund håndteret problemerne, og hvilke resultater har det bragt? Hvordan vurderer beboerne fremtiden?

Artiklen er en sammenfatning af rapporter om 14 landsbyer og småbyer på landet, som syv statsanerkendte museer undersøgte i 2016 i projektet *“Landsbyer på kanten – kortlægning af forandringsprocesser i landsbyens fysiske og mentale rum efter 1970”*. Formålet med projektet var at udvikle en metode til screening af landsbyernes fysiske rum, deres kulturhistorie og det sociale levede liv, der knyttede sig hertil. Tanken var, at museerne ved hjælp af en sådan screening dels kunne tegne et hurtigt og samlet overblik over landsbyerne og deres udvikling, og at dette kunne tjene museerne som en støtte i arbejdet med dokumentation og sikring af den fysiske kulturarv, dels kunne få et kvalificeret grundlag for samarbejdet med kommunerne i deres planlægning og i udformningen af deres fremadrettede landdistriktspolitik.

De syv museer er Museum Thy, Lemvig Museum, Vesthimmerlands Museum, Ringkøbing-Skjern Museum, Museum Sønderjylland, Museum Lolland-Falster samt Det Grønne Museum (tidligere Dansk Landbrugsmuseum). Hvert museum udpegede to landsbyer i deres område, hvor forandringsprocesserne

2 Lise Lyck, 2015, s. 106 f.

3 Kaare Dybvad, 2015.

Figur 1: En af de store udfordringer, landsbyerne i yderkommunerne har, er tomme huse, som er vanskelige at sælge. Ringkøbing-Skjern Museum.

fra 1970 til 2016 skulle kortlægges. Kriteriet for valget var blot, at én by skulle repræsentere en udvikling, som var i god gænge, og den anden by stagnation. Hvad disse to synspunkter på udviklingen involverede, blev ikke diskuteret. Ligeledes blev den valgte afgrænsning af undersøgelsen i tid, dvs. perioden 1970-2016, heller ikke problematiseret, ud over at man fandt, at det var passende, at begyndelsestidspunktet for kortlægning af forandringer faldt sammen med Kommunalreformen i 1970.

Museum Thy valgte at undersøge Bedsted og Klitmøller i Thisted Kommune. I Vesthimmerlands Kommune valgte museet at undersøge Ranum og Gedsted. Lemvig Museum undersøgte Ramme og Bøvlingbjerg i Lemvig Kommune. Ringkøbing-Skjern Museum undersøgte Lyne og Lønborg. Det Grønne Museum undersøgte Øster Alling i Norddjurs Kommune og Feldballe i Syddjurs Kommune. Museum Sønderjylland undersøgte Store Jyndevad og Løjt Kirkeby i Aabenraa Kommune, og Museum Lolland-Falster undersøgte Dannemare i Lolland Kommune samt Guldborg i Guldborgsund Kommune.

I alle landsbyerne blev der foretaget besigtigelser af det fysiske miljø, og kvarterdannelser i byen og deres udvikling over tid blev markeret på kort i

GIS-systemet, ligesom bevaringsværdige miljøer og enkeltbygninger blev noteret og beskrevet. Derudover blev der ved omdeling i foreninger, besøg i Brugsen eller lign. uddelt spørgeskemaer til beboerne, hvor de kunne besvare spørgsmål om deres vurdering af det fysiske miljø i byen, forandringer i byen samt deres holdning til byens fremtid og deres engagement i lokalsamfundet, herunder medlemskab af foreninger. Endelig blev der foretaget nogle interviews med nøglepersoner i lokalsamfundet og eventuelt også et eller flere gruppeinterviews.

For hver landsby var der afsat en måned til besigtigelse, indsamling af data samt rapportskrivning, som skulle udarbejdes efter en fast disposition fordelt på seks hovedafsnit: 1) en beskrivelse af landsbyen 2016, herunder de fysiske strukturer, befolkningsforhold, erhvervsliv i overordnede træk, offentlige institutioner samt foreningslivet. 2) en kort beskrivelse af landsbyens kulturhistorie med hovedvægten på tiden efter 1970. 3) en beskrivelse af landsbyens administrationshistorie, dvs. sogn og kommune. 4) en beskrivelse af beboernes brug af landsbyen, herunder arbejde og pendling, indkøb, brug af foreninger og socialt netværk. 5) Landsbyens fortælling – som beboerne ser den, og som andre ser den. 6) Konklusion, der beskriver de væsentligste bevaringsværdige træk i landsbyen, væsentligste bevaringsværdige bygninger og institutioner samt eventuelle beskyttelsesbehov. De enkelte rapporter vekslede i omfang, ligesom de ikke alle fulgte dispositionen slavisk.

I denne artikel trækker jeg på rapporternes oplysninger om byernes historie, befolkning og erhverv samt beboernes brug af landsbyerne. Museerne havde ikke budgetteret med udgifter til indhentning af statistiske data vedr. de undersøgte byer, og det er en mangel i undersøgelserne og dermed i baggrundsmaterialet for denne artikel. Ligeledes er det som nævnt ovenfor en svaghed, at det metodiske grundlag for undersøgelserne og deres praktiske gennemførelse ikke har været genstand for en mere systematisk diskussion, inden de blev igangsat. Trods disse begrænsninger giver materialet dog muligheder for at se udviklingstræk på tværs samt konkret i de enkelte byer.

Artiklen falder i tre hoveddele: Først præsenterer jeg de undersøgte landsbyer. Dernæst gennemgår jeg det ydre pres, der i dag er på landsbyerne i form af ændret erhvervsudvikling, bosætning og tab af institutioner, eksemplificeret ved lukning af skoler, omsorg for de ældre samt pasning af børn. I artiklens tredje del diskuterer jeg den lokale kapacitet, der er til stede i de undersøgte lokalsamfund, og de tiltag, der iværksættes for at imødegå en negativ udvikling, og til sidst beskæftiger jeg mig med ildsjæle og foreningslivet samt de værdier, folk forbinder med at bo i et lille lokalsamfund.

Præsentation af de 14 landsbyer

De 14 landsbyer repræsenterer et meget bredt spektrum af begrebet “en landsby” eller “en by på landet”.

Tabel 1: Oversigt over de undersøgte landsbyers størrelse og karakter

Byens navn	Folketal 2016	2010	Oprindelse	Udvikling	I dag
Store Jyndevad	96	-	Landsby	Landsby	Agrar bosætningsby/ landdistrikt
Lyne	238	246	Landsby	Landevejsby	Bosætningsby
Lønborg	257	233	Landsby	Stationsby	Bosætningsby
Øster Alling	304	303	Landsby	Landsby/ Serviceby	Bosætningsby
Ramme	404	448	-	Stationsby	Bosætningsby
Dannemare	443	466	Landsby	Landsby/ Stationsby	Bosætningsby
Feldballe	476	438	Landsby	Serviceby	Bosætningsby
Bøvlingbjerg	525	591	-	Landevejsby/ Serviceby	Bosætningsby m. lidt industri
Guldborg	533	601	Husmandskoloni godsudstykning	Overfartsby/ Landevejsby	Bosætningsby
Gedsted	891	940	Landsby	Serviceby m. industri	Bosætningsby m. mindre industri
Bedsted	846	941		Stationsby	Bosætningsby m. mindre industri
Klitmøller	903	807	Fiskerleje	Turistby	Surfermiljø/ turistby
Ranum	1011	1121	Landsby	Seminarieby/ Oplandsby	Bosætningsby m. mindre industri
Løjt Kirkeby	2326	2208	Landsby	Bosætningsby	Forstad/ Bosætningsby

Alle byerne har i dag udviklet sig til bosætningsbyer. Det vil sige, at alle eller hovedparten af de erhvervsfunktioner, der var knyttet til byerne, er forsvundet. Dette har også betydet, at de fleste af byerne ikke har oplevet nogen udvikling i deres erhvervsgrundlag i de seneste år, og at befolkningstallet er gået tilbage.

Kun Løjt Kirkeby og Klitmøller har oplevet en betydelig vækst, mens Feldballe og Lønborg har oplevet henholdsvis nogen og en lille tilvækst i befolkningstallet. I det følgende præsenteres de undersøgte byer kort. De byer, der har oplevet størst vækst, præsenteres først, mens byer med den mest markante tilbagegang præsenteres sidst.

Klitmøller

Klitmøller er det eneste lokalsamfund i Thy, som har oplevet befolkningstilvækst. Siden 2010 er folketallet steget med 10,6%. Byen har været i konstant udvikling siden 1960'erne. Indtil 1967 var byen et fiskerleje, men da Hanstholm Havn blev taget i brug, flyttede fiskeriet dertil, og Klitmøller udviklede sig til en turistby. Siden 1970 er der til stadighed bygget nye parcelhuse i byen; først ved udfyldning langs de eksisterende veje, siden ved dannelse af rene boligkvarterer. Byen har et varieret udbud af forretninger og håndværksvirksomheder inden for bygge og anlæg. Siden 1980'erne har der udviklet sig et særligt surfermiljø i Klitmøller, og det har affødt nye forretninger, tilflytning og positiv omtale. Surfermiljøet har vakt international interesse. "Cold Hawaii" er ikke kun et fænomen. Det er et brand, som har medført, at der i dag ikke er huse og byggegrunde nok i Klitmøller.⁴

Figur 2: Surferskole på stranden ved Klitmøller. Klitmøller har i kraft af stedets optimale muligheder for surfing oplevet betydelig vækst. Museum Thy.

⁴ Buus, Mie og Marianne Sørensen, 2016 b.

Lønborg

Lønborg har med en befolkningstilvækst siden 2010 på 9,3% (dvs. 25 indbyggere) sat rekord i Ringkøbing-Skjern Kommune. Omkring 1900 opstod en lille by omkring en købmandshandel og et mejeri. I 1913 blev Lønborg station på en ny jernbane mellem Nr. Nebel og Tarm, og byen voksede yderligere. Men fra midten af 1960'erne stagnerede den. Dens rolle som oplandsby blev klemmt af de to nærliggende og større stationsbyer, Nr. Nebel og Tarm. Der kom heller ikke gang i parcelhusbyggeriet. I dag er butikker og værksteder lukket, og de tomme huse er til salg. Befolkningsfremgangen i de senere år skyldes en ny udstykning, hvorfra der er en storslået udsigt over engene ved Skjern Å.⁵

Feldballe

Feldballe var Årets landsby i Region Midtjylland i 2016 og Årets Landsby i Syddjurs Kommune i 2015 og 2014. Siden 2010 er indbyggertallet i byen vokset med 7,9%. Da Feldballe-Taastrup blev lagt sammen med Thorsager-Bregnet til Rønde Kommune i 1968, var det med den klare forventning, at der skulle gang i byudviklingen. I 1969 fik Feldballe otte pensionistboliger og udstykket 22 parcelhusgrunde, ligesom byen fik nye kloaksystemer og fortove. I 1970'erne udstykkedes der yderligere 22 grunde. I 1980'erne opførtes alment boligbyggeri, og i 1995 fik Feldballe en helt ny boligform: jordbrugsparceller. I 2002 kom bydelen Friland til, hvor der lægges vægt på bæredygtighed.⁶

Løjt Kirkeby

Løjt Kirkeby ligger godt 10 km nord for Aabenraa. Allerede i begyndelsen af 1900-tallet flyttede borgere fra Aabenraa til Løjt Kirkeby; men det var først fra midten af 1960'erne, at tilflytningen tog fart, og efter sammenlægningen med Aabenraa Kommune i 1970 har kommunen satset på den bymæssige udvikling af Løjt Kirkeby. Siden er der helt frem til 2010 udstykket byggegrunde, og tilflytningen har været konstant. Siden 2010 er befolkningstilvæksten 5%. Byen bebos fortrinsvis af funktionærer. Efter 1990 og frem til omkring 2009 har der også været vækst i antallet af virksomheder, og Løjt Kirkeby har i dag et dynamisk erhvervsliv, som spænder fra håndværk, handel og service til ejendomsudlejning. Bortset fra landbrugene er der dog ikke tale om produktionsvirksomheder. Løjt Kirkeby er en forstad til Aabenraa og først og fremmest et sted, hvor man bor.⁷

5 Ringskou, Christian, 2016.

6 Hellvik, Irene, 2016.

7 Clausen, Kirsten og Kim Furdal, 2016 b.

Øster Alling

Øster Alling har en slynget bygade, som i årene omkring 1900 fik karakter af en hovedgade med et bredt udvalgt af forretninger og håndværkerværksteder. I 1960'erne fik byen nye funktioner som dyrlæge, elinstallatør og sygeplejerske. Indtil omkring 1970 var Øster Alling en driftig by med en mangfoldighed af butikker og erhverv. Dog lukkede mejeriet i 1965 og skolen ved kommunesammenlægningen i 1970. Byen har parcelhusområder fra 1960'erne, 1970'erne og 1990'erne. I 1977 udlagde kommunen et lille område til håndværk og industri, og i 1980'erne udstykkedes der endnu et industriområde, men det er ikke tiltag, der har givet byen mange arbejdspladser. Øster Alling har i dag en lille fiberbetonvirksomhed.⁸ Befolkningstallet har siden 2010 været stabilt med en lille tilvækst i antallet af beboere på 0,3%.

Lyne

Lyne er fremvokset i mellemkrigsårene ved landevejen mellem Skjern og Varde. Her lå fra gammel tid en kirke og en kro, men i 1920'erne flyttede forsamlingshuset og brugsforeningen også hertil. Efter krigen og frem til midten af 1960'erne var Lyne i vækst. Der byggedes villaer og parcelhuse, og byen havde flere handlende og håndværkere. I dag er kroen, Brugsen og en tankstation med grillbar i funktion sammen med en vognmandsforretning, en klinik for alternativ behandling og en hundepension. I drift er også tre kartoffelcentraler, en lille plastfabrik og en møbelfabrik. En del af de ældre bygninger langs landevejen står tomme. Befolkningstallet er nogenlunde stabilt, men er siden 2010 faldet med 3,3%. I 2016 deltog Lyne i kampen om at blive Årets Landsby på landsplan.⁹

Dannemare

I Dannemare ligger de gamle gårde på række langs landevejen, men ingen af dem er i drift. Brugsforeningen og forsamlingsbygningen fra 1890 samt kirken, der blev udvidet i 1895, vidner om, at Dannemare blev hovedby i sognet sidst i 1800-tallet. I årtierne derefter fik byen elværk, alderdomshjem og jordemoderbolig. I 1926 blev Dannemare station på banen mellem Rødby og Nakskov. Banen lukkede i 1953 og satte sig ikke større spor i byudviklingen. Den nye centralskole blev bygget uden for bygrænsen, og i 1970 flyttede også kommunekontoret. Præstegården er i dag Bed and Breakfast. Mejeriet er revet ned for længst. Det er den ene af byens to smedjer også, og den anden er antikvitetshandel. I 1970 udstykkedes området nord for præstegården til parcelhuse, men

8 Hellvik, Irene, 2016: Landsby i Udkanten. Dansk Landbrugsmuseum. Upubliceret rapport.

9 Ringskou, Christian, 2016.

Figur 3: I Dannemare har to af det tidlige andelslandbosamfunds institutioner, Brugsforeningen og Forsamlingsbygningen, ligget side om side og hørt sammen siden 1890'erne. Museum Lolland-Falster.

forretninglivet svandt ind. Dannemare har opretholdt et nogenlunde stabilt befolkningstal; dog er det siden 2010 faldet med 4,9%. Lolland Kommune har besluttet, at der ikke skal ske nogen udvikling i byen fremover.¹⁰

Gedsted

Gedsted er en handels- og serviceby, som voksede frem i årene omkring 1900. Byens udvikling støttedes af Gjedsted Tang- og Madrasfabrik, hvis arbejdere bosatte sig i byen. Under navnet Getama begyndte den at producere møbler og beskæftigede i 1950'erne og 60'erne op mod 100 mennesker. På det tidspunkt var Gedsted en driftig handelsby; men i 1970'erne og 80'erne lukkede forretningerne en efter en. I dag er Gedsted Autoophug, der beskæftiger 40 personer, byens største arbejdsplads, mens Getama har omkring 30 ansatte. Efter årtusindskiftet faldt folketallet meget sammenlignet med de øvrige byer i Vesthimmerlands Kommune, men det er stabiliseret noget og er siden 2010 er faldet med 5,2%.¹¹

¹⁰ Andersen, Jesper Munk og Anne Elmer, 2016 b.

¹¹ Jungersen, Lise og Kim Ørsted Iversen, 2016 b.

Ranum

I Ranum har tabet af indbyggere i de sidste ti år været endnu større end i Gedsted. Indbyggertallet er faldet med 9,8% siden 2010. Ranum har været tæt forbundet med seminariet, som blev oprettet i 1848 og lukket i 1987. I anden del af 1800-tallet blev Ranum en aktiv handelsby med servicefunktioner rettet mod oplandet og seminariets behov. Folketallet steg, og Ranum fik egen kirke i 1909 og blev et selvstændigt sogn i 1917. I 1960'erne havde byen et bredt udbud af forretninger og håndværksvirksomheder. I dag har Ranum en Dagli' Brugs, et pizzeria og en genbrugsbutik. I 1960'erne fik byen industri: en møbelfabrik og to rørfabrikker. I dag har Ranum én virksomhed, Salling Plast, med over 100 ansatte. Fra omkring 1960 til 1980 blev der bygget parcelhuse i Ranum, og i 1960 opførtes der også to kollegier. Dog har der nok aldrig opholdt sig så mange mennesker i Ranum som i dag. Der er 420 elever på Ranum Efterskole og omkring 300 asylansøgere på Asylcenteret, men de tæller ikke med i statistikken.¹²

Ramme

Procentvis har nedgangen i indbyggertallet i Ramme siden 2010 været den samme som i Ranum, nemlig 9,8%. Ramme voksede frem som stationsby ved Vemb-Lemvig banen i begyndelsen af 1900-tallet. Fra slutningen af 1940'erne og indtil midten af 1980'erne byggedes der boliger i Ramme. I 1950'erne og de følgende årtier havde byen en maskinfabrik med adskillige arbejdspladser, og efter 1970 fik Ramme en køkkenfabrik og en vinduesfabrik; men de er alle lukket. Indtil omkring 1980 var udbuddet af forretninger pænt og varieret. I dag har byen ingen butikker; et lille Let Køb supermarked lukkede i efteråret 2018. De ældre huse langs hovedgaden står tomme eller er ændret til lejeboliger. Her bor folk uden tilknytning til byen eller egnen. Indbyggertallet er faldet markant (22%) siden 2000.¹³

Bedsted

Bedsted i Thy har mistet 10% af sine indbyggere siden 2010. Bedsted er en stationsby på Thybanen, som blev anlagt i 1882. Bedsted Andelsboligforening har opført boliger i byen fra 1940'erne og frem til begyndelsen af 1990'erne. Derudover er der bygget mange parcelhuse i byen i 1960'erne og 70'erne. Den periode var i det hele taget en driftig tid. Ved hovedgaden var et livligt forretningsliv, og byen havde flere serviceerhverv, bl.a. en biograf og et lægehus. I løbet af 1980'erne og 90'erne faldt antallet af forretninger og serviceudbud. Som den

12 Jungersen, Lise og Kim Ørsted Iversen, 2016 a.

13 Gormsen, Gudrun 2016 b.

Figur 4: Jernbanen har haft afgørende betydning for fremvæksten af Bedsted og for byens udvikling i det 20. århundrede. Museum Thy.

sidste lukkede Bedsted Kro omkring 2000. Bedsted har haft nogen industri, men mejeriet lukkede i 1983 og Thy Højspændingsværk i 2010. Thy Korn- og Foderstofforretning blev opkøbt i 2002 og er nu kun lager og salg. Tilbage er en betonvarevirksomhed med 65 arbejdspladser.¹⁴

Bøvlingbjerg

Også Bøvlingbjerg er en ny bydannelse fra sidst i 1800-tallet med en valgmenighedskirke og en friskole fra 1870'erne og Vestjyllands første forsamlingshus fra 1882. I 1884 fik byen missionshus. Begge disse kulturelle miljøer har præget byen. Udbuddet af handel og service udbyggedes i årene omkring 1900, hvor Bøvlingbjerg også fik lægebolig og apotek. Endnu i 1970 var der et rigt udbud af forretninger, hvoraf nogle forhandlede guld- og sølvvarer, ure, bøger, papir- og lædervarer. I dag er kun Dagli' Brugsen tilbage. Byen har to metalvirksomheder og en elektronikvirksomhed. Bøvlingbjerg har to parcelhuskvarterer,

¹⁴ Buus, Mie og Marianne Sørensen, 2016 a.

og byggeaktiviteten var størst i 1960'erne og mellem 1975 og 1985. Fra 1950 til 1985 voksede Bøvlingbjerg, men siden har befolkningstallet været faldende med flere ældre og færre unge mennesker til følge.¹⁵ Siden 2010 er antallet af indbyggere faldet med 11,2%.

Guldborg

I Guldborg værdsætter befolkningen nye parcelhusudstyknings tætpå Guldborgsund og skovene deromkring. Det styrker dog ikke tilflytningen, idet indbyggertallet i Guldborg er faldet med 11,3% siden 2010. Indtil Guldborgsundbroen åbnede i 1934 var byen overfartssted. Med broen fik hovedvejen gennem byen sin storhedstid. Her dukkede benzintanke og tankstationer samt overnatnings- og spisesteder op; men da Guldborgsundtunnellen åbnede i 1988, mistede byen sin betydning. Stagnationen var dog allerede begyndt omkring 1970. I 1970'erne og 80'erne lukkede byens små virksomheder. Fra at have været en udpræget gennemfartsby blev Guldborg til en by, hvor man bor. Fokus flyttedes fra landevejen til vandet og skoven omkring byen.¹⁶

Store Jyndeved

Store Jyndeved, der ligger langt mod vest i Aabenraa Kommune, har bevaret sin karakter af en åben landsby. Kun ved vejkrydset midt i byen er der fortovej med flisebelægning. Byen har haft købmand, bager og posthus, men alle har måttet dreje nøglen om. Vandmøllen og mejeriet lukkede i 1960'erne, og kun få landbrug er i drift. Byen har en virksomhed, som sælger hængekøjer, men som har sin forretning i Hamborg, og en webdesigner. Folketallet falder. Det er svært at låne penge til køb af hus eller større renoveringer. Når beboerne dør, står husene længe til salg, og flere bygninger i byen er i forfald.¹⁷

Som det fremgår af oversigten og præsentationen af de undersøgte byer, har 12 af byerne fungeret som handels- og servicecentre af forskellig størrelse for et større eller mindre opland. Store Jyndeved har dog aldrig haft nogen centerfunktion. Byen har altid været en landsby med overvejende agrarpræg. Statistisk set skal en bebyggelsesmæssig enhed have 200 indbyggere eller mere for at blive betragtet som en by. Store Jyndeved skal altså i den henseende regnes for landdistrikt. Løjt Kirkeby, som er den anden by, som Museum Sønderjylland har undersøgt, har til gengæld udviklet sig til at være en forstad til Aabenraa og har derved også en anden karakter og udvikling end de øvrige byer, der er

15 Gormsen, Gudrun 2016 a.

16 Andersen, Jesper Munk og Anne Elmer, 2016 a.

17 Clausen, Kirsten og Kim Furdal, 2016 a.

undersøgt i projektet. Derfor har jeg valgt at ikke at beskæftige mig mere indgående med disse to byer i denne artikel.

Produktion og bosætning i de undersøgte byer

Alle de undersøgte byer har deres rod i en gammel, agrar bebyggelse og har været tæt forbundet med landbrugsproduktion. Nogle har været tætte bebyggelser som f.eks. Dannemare og Øster Alling, mens andre er mere åbne bebyggelser som f.eks. Bøvlingbjerg og Lønborg, hvor gårdene har ligget mere spredt i ejerlavet. Med undtagelse af Klitmøller, der har udviklet sig fra fiskerleje til turistby, følger byerne det udviklingsmønster, som Per Grau Møller har beskrevet for de rurale byer på Fyn. Han har fremhævet, at de rurale byer har deres forudsætning i det overskud, som landbruget skabte i kornsalgperioden fra 1835 til 1875, og som skabte grundlag for en anderledes og øget efterspørgsel efter varer og tjenesteydelser på landet. Sammen med næringsfrihedens ind-

Figur 5: Østergade i Gedsted med mejeriet i forgrunden til højre. Byen fungerede som serviceby for den sydvestlige del af Himmerland. Vesthimmerlands Museum.

førelse i 1862 medførte det en stigende erhvervsspecialisering og omsætning i landområderne.¹⁸

I de undersøgte byer finder denne vækst og specialisering især sted i årtierne omkring 1900. Det er i den periode, byerne bliver handels- og servicebyer for ét eller flere sogne i det nære opland. Det sker tidligst i Dannemare og Bøvlingbjerg (1870'erne), lidt senere i Bedsted og Ranum (1880'erne) samt Gedsted, Ramme og Lønborg (o. 1900) og senest i de udprægede landevejsbyer, Guldborg og Lyne, hvor væksten først slår igennem i 1930'erne. I Ramme og Bedsted begynder udviklingen, da byerne bliver stationsbyer. Også Dannemare og Lønborg bliver stationsbyer, men først et stykke ind i det 20. århundrede, og det får ikke den store betydning for byernes udvikling.

Per Grau Møller viser i sin undersøgelse af landbebyggelsens udvikling på Fyn, at befolkningstætheden på landet efter 1950 koncentrerer sig i de urbane områder, dvs. købstæderne og de rurale byer. Han konstaterer endvidere, at der i 1960'erne er mange små virksomheder i landkommunerne på Fyn. Disse virksomheder er koncentreret til de rurale byer. Selv om der allerede i 1965 kunne være op til 30% pendlere i en landkommune, var der altså også lokale arbejdspladser.¹⁹

I de undersøgte byer kan man konstatere, at der sker en øget bosætning fra midten af 1960'erne. I alle byerne stiger folketallet fra 1970 til 1976, og med undtagelse af Ranum og Lønborg fortsætter den udvikling frem til 1981. Alle byerne undtagen Lønborg og Store Jyndevad har parcelhuskvarterer fra 1960'erne og 70'erne. Hvordan denne udvikling er foregået kan belyses med Ramme som eksempel. Fra slutningen af 1940'erne og indtil midten af 1980'erne blev der bygget boliger i Ramme. I 1950'erne og de følgende årtier havde byen en maskinfabrik med adskillige arbejdspladser, og efter sammenlægningen med Lemvig Kommune i 1970 blev Ramme udbygget med et lille håndværker- og industriområde samt et større parcelhuskvarter. En køkkenfabrik og en vinduesfabrik etablerede sig i byen, og fra 1975 til 1985 byggede mange af de unge mennesker, der var født og opvokset i byen, og som havde stiftet familie, eget hus i Ramme. Samtidig flyttede landmænd, der havde afstået gården, ind til byen. Ud over arbejdspladserne på den lille fabrik og hos håndværkerne, gav den nye centralskole og det nye plejehjem samt hjemmeplejen beskæftigelse. Allerede på det tidspunkt pendlede en del dog til arbejdspladser i den nære omegn, f.eks. til slagteriet og kommunen i Lemvig samt Cheminova i Thyborøn; men til og med 1980'erne kunne lokalsamfundet og lokalområdet i ret høj grad danne rammen om en stor del af befolkningens liv. I løbet af

18 Møller, Per Grau, 1997, s. 52.

19 Møller, Per Grau, 1997 s. 52.

1990'erne forsvandt de lokale arbejdspladser imidlertid i Ramme, og næsten alle måtte pendle.²⁰

Med hensyn til udbuddet inden for handel og service havde alle de undersøgte byer deres storhedstid i 1950'erne og 60'erne. De var altså tilpasset behovene og efterspørgslen i det sene, moderniserede landbosamfund, før afvandringen fra landbruget for alvor tog fart. Det grundlag blev svækket, da afvandringen fra landbruget tog til, og folk fik bil og derfor lettere kunne handle i større byer. Butikkerne lukkede i 1970'erne og 80'erne, og dagligvarehandelen koncentrerede sig til Brugsen. Næsten alle de undersøgte byer har i dag en Dagli' Brugs, som dækker beboernes behov for de gængse dagligvarer. Mange håndværkerforetagender i de undersøgte byer var gået i arv fra far til søn, men i 1990'erne synes generationsskiftet vanskeligere. Den store byggeaktivitet var stilnet af. Også inden for håndværket begyndte sammenlægninger af firmaer med lukninger til følge, ligesom det geografiske område, en håndværksvirksomhed arbejdede indenfor, efterhånden blev stadigt større. I dag er der få håndværkere tilbage i de undersøgte byer.

Ligeledes er de fleste af de små industriarbejdspladser, som fandtes i byerne i 1980'erne og 90'erne, forsvundet. Det drejer sig f.eks. om de små maskinfabrikker, som oprindeligt producerede for landbruget, vindues- og køkkenfabrikker og møbelfabrikker. De virksomheder, som findes i de undersøgte byer i dag, arbejder med nyere råvarer som beton (Bedsted), fiberbeton (Ramme og Øster Alling) og plast (Ranum) eller inden for elektronik og metal (Bøvlingbjerg). Af disse har kun Salling Plast i Ranum, som fremstiller rør, over 100 ansatte. Næststørst er betonvarefabrikken i Bedsted med 65 ansatte. Gamle maskinfabrikker, der har deres rod i produktion af landbrugsmaskiner, har specialiseret sig. Det gælder f.eks. de to maskinfabrikker i Bøvlingbjerg, hvor den ene i 1960'erne begyndte at producere korntørringsanlæg, men i dag ud over korntørringsudstyr også fremstiller transportanlæg, mens den anden har specialiseret sig i fremstilling af store emner til bl.a. vindmølle- og offshoreindustrien. Løkkes Maskinfabrik i Bøvlingbjerg er med omkring 50 ansatte en stor virksomhed i forhold til det almindelige mønster i de undersøgte byer. Endelig skyldes de 40 arbejdspladser på Gedsted Autoophug, at denne virksomhed har opdyrket et stort marked i Østeuropa.

Henrik Christoffersen konstaterer i sin analyse af det danske bymønster og landdistrikterne, at tendensen til koncentration af arbejdspladserne er blevet tydeligere i 1990'erne, men også at der ikke er en ligefrem sammenhæng mellem den rumlige omstrukturering af produktionen og den rumlige omstrukturering af bosætningen. Lokaliseringen af boligerne er ikke længere bundet til

20 Gormsen, Gudrun, 2016 b.

Figur 6: Møbelfabrikken Getama omkring 1950. Virksomheden havde stor betydning for udviklingen i Gedsted i begyndelsen af det 20. århundrede. Dengang bosatte de mange ansatte på virksomheden sig i byen. Lokalthistorisk Arkiv Aars.

produktionen og dens lokalisering, i og med at arbejdspendlingen er taget til i omfang.²¹

Bosted og arbejdssted er altså adskilt. Det betyder, at de fleste beboere i landsbyerne i dag pendler til arbejdspladser andre steder. I de undersøgte landsbyer giver det sig udslag i, at alle er afhængige af deres bil og bruger den dagligt for at komme til og fra arbejde. Endvidere er det i alle byerne tydeligt, at der hører en garage eller carport til alle huse.

Omvendt er en forholdsvis stor arbejdsplads i en landsby ikke lig med, at de ansatte bosætter sig lokalt. Der sker også indpendling til de store arbejdspladser i de undersøgte byer. I Ranum er indpendlingen betydelig, men folk gør sig ingen forhåbninger om, at det kan øge bosætningen i byen og afhjælpe det faldende befolkningstal: *“Der er måske – med attraktive boligmuligheder – et potentiale for tilflyttere i de relativt mange pendlere, der kommer til Ranum*

²¹ Christoffersen, Henrik 2003, s. 9.

hver dag for at arbejde på Salling Plast eller efterskolen. På den anden side kan det dog blive vanskeligt at lokke folk til at slå sig ned i Ranum – ikke mindst fordi folk i dag ikke anser pendling for et problem.”²²

Skolelukninger og følgerne heraf

Undersøgelsen af erhvervsmønstrene viser, at de rurale byer har tabt mange arbejdspladser og det meste af deres private serviceudbud siden 1980'erne. De er blevet bosætningsbyer, hvorfra de fleste erhvervsaktive pendler til arbejdspladser andre steder. De fleste af byerne har dog stadig en basal, privat service i form af en enkelt dagligvareforretning. Skal byerne være attraktive som bosætningsbyer, er den offentlige service dog et andet vigtigt spørgsmål. Også på det punkt er der sket forandringer; men de er gennemgående indtruffet senere end for det private erhvervslivs vedkommende.

De mange nye centralskoler, som blev bygget i landsognene i 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne bekræftede den tids positive udvikling i mange af småbyerne på landet. Den nye skole blev et nyt mødested i sognet og betød måske et løft for foreningslivet, og de nye lærere, der kom til skolen, bosatte sig som regel i byen med deres familier. Det gjaldt f.eks. i Feldballe, Bedsted og Ramme.

Blandt de undersøgte landsbyer er det kun Bedsted, Ranum, Gedsted og Ramme, der har bevaret deres offentlige skole i dag. I Dannemare blev landsbyskolen nedlagt allerede i 1958 i forbindelse med etableringen af en ny centralskole, der kom til at ligge uden for bygrænsen. I Store Jyndevad lukkede skolen i 1968, mens skolen i Øster Alling blev nedlagt ved kommunesammenlægningen i 1970. I Lyne lukkede skolen i 2005, i Bøvlingbjerg i 2008, i Feldballe i 2010 og i Klitmøller i 2011. Skolelukningerne i de undersøgte byer falder sammen med den generelle udvikling i Danmark. Fra 1993 til 2012 blev der lukket 394 folkeskoler. De fleste blev lukket mellem 2002 og 2012, og 40% af disse skolelukninger fandt sted i yderkommunerne, hvor man samtidig med lukningen af folkeskolerne kunne konstatere en kraftig stigning i antallet af privatskoleelever.²³ Efter at Tønder Kommune i 2011 lukkede otte folkeskoler, kunne Gunnar L.H. Svendsen og Jens F.L. Sørensen konstatere en tilbagegang i befolkningstallet i de otte sogne, hvor skolen var nedlagt.²⁴

I de undersøgte landsbyer har skolelukningerne ikke haft nogen direkte indvirkning på befolkningstallet, men det skal også ses i forhold til, at der flere steder har været en lokal modreaktion. I Lyne, Feldballe og Klitmøller blev der

22 Jungersen, Lise og Kim Ørsted Iversen, 2016 a.

23 Svendsen, Gunnar Lind Haase, 2013, s. 150 f.

24 Svendsen, Gunnar Lind Haase og Jens F.L. Sørensen, 2018, s. 61 ff.

Figur 7: Lyne Friskole blev oprettet i 2004, da kommuneskolen blev nedlagt. Ringkøbing-Skjern Museum.

umiddelbart efter lukningen af folkeskolen oprettet en friskole i de tidligere, kommunale skolebygninger, og i Bøvlingbjerg indskrives næsten alle forældre nu deres børn i den gamle, grundtvigske friskole i stedet for at sende dem til folkeskolen i nabobyen Bækmarksbro. De fleste af de undersøgte byer har altså stadigvæk en skole, og det er en funktion, som beboerne tillægger meget stor værdi.

Kommuneskolen i Bøvlingbjerg blev købstadsordnet med eksamensafdeling samtidig med, at den i 1952 flyttede ind i en ny, stor bygning og fik elever fra alle de omliggende sogne i et stort opland. I 1970'erne udvidedes skolen med en klassefløj og en stor aula. Lukningen af skolen skabte en voldsom debat og en vis bitterhed i byen; ikke mindst fordi der skulle indrettes nye faglokaler i Bækmarksbro, og de første par år efter skolelukningen blev eleverne transporteret fra Bækmarksbro til Bøvling, når de f.eks. skulle have fysik. Bøvling Skole blev revet ned i 2015. Dog blev den nye klassefløj og aulaen stående; men tomten efter 1950'ernes skolebygning står som en stor, åben plads (nærmest et sår) i den nordlige ende af byen.²⁵

²⁵ Gormsen, Gudrun, 2016 a.

I Ramme er skolen i 2008 lagt sammen med skolen i nabosognet Lomborg. Det skete på initiativ af de to skolebestyrelser, som efter kommunesammenlægningen frygtede, at deres skoler blev nedlagt på grund af et faldende børnetal. Derfor foreslog de Lemvig Kommune, at alle skolebørn samledes på Ramme Skole, mens alle børnehavebørn blev flyttet til Lomborg Skole. Kommunen konfirmerede planen og bevilgede penge til en ombygning og renovering af begge skoler.²⁶

Gunnar L.H. Svendsen og Jens F.L. Sørensen gør i deres undersøgelse af skolelukningerne i Tønder Kommune opmærksom på, at de også har medført en social fragmentering, idet børn fra et sogn nu sendes til flere forskellige skoler og derfor ikke mødes med deres gamle kammerater i hverdagen.²⁷ Det omvendte er faktisk sket i Ramme og Bøvlingbjerg. Der kører skolebus de ca. 4 km mellem Ramme og Lomborg, men det er også lykkedes beboerne at få etableret en cykelsti mellem de to byer, hvilket har betydet, at børnene er kommet tættere på hinanden. De kan nu selv cykle sikkert og deltager f.eks. i idrætsaktiviteter, som før var adskilt mellem byerne. I Bøvlingbjerg har der traditionelt været et skel mellem de familier, som brugte henholdsvis den grundtvigske friskole og kommuneskolen. De to institutioner samlede hver sin kreds, ligesom en del af de familier, hvis børn gik i kommuneskolen, også støttede op om Indre Mission og kom i missionshuset. I dag samler friskolen børn og unge fra hele Bøvling. Ligeledes samles hele byen nu til fællesspisninger i friskolens sal.²⁸

Omsorg for de ældre

De to gamle stationsbyer, Bedsted og Ramme, fik alderdomshjem i begyndelsen af 1930'erne, mens Dannemare allerede i 1920 fik sit "De gamles Hjem". I 1950'erne byggedes der også alderdomshjem i Lyne, Bøvlingbjerg, Gedsted og Ranum. Først fem år efter kommunesammenlægningen i 1970 byggede den nye Hanstholm Kommune et plejehjem i Klitmøller. I 1980'erne er alle plejehjemmene bygget om og udvidet med ældreboliger, der er bygget som selvstændige boliger ganske nær plejehjemmet. Disse plejehjem og kommunernes hjemmepleje har betydet, at der lokalt kom arbejdspladser til kvinderne på landet, som i stigende grad kom ud på arbejdsmarkedet.

Antallet af arbejdspladser inden for ældreomsorgen er ikke faldet, men institutionerne er begyndt at komme under pres. I 2011 lukkede Thisted Kommune således plejehjemmet i Bedsted, og i 2013 besluttede kommunen, at ple-

26 Gormsen, Gudrun, 2016 b.

27 Svendsen, Gunnar Lind Haase og Jens F.L. Sørensen, 2018, s. 65 ff.

28 Gormsen, Gudrun 2016 a og 2016 b.

Figur 8: Bedsted Friplejehjem er indrettet i det tidligere Thy Højspændingsværk. Museum Thy.

jehjemmet i Klitmøller skulle ændre funktion til et plejecenter for senhjerne-skadede og psykiatriske borgere.²⁹

Samme år besluttede Lemvig Byråd, at plejehjemmet Alparken i Ramme skulle ændres og være center for rehabilitering for hele Lemvig Kommune. Der var for mange plejehjemspladser i den sydlige del af kommunen; men i stedet for at nedlægge pladser valgte kommunen at kigge på nye funktioner, og plejehjemmet i Ramme passede i indretning og størrelse godt til rehabilitering. På Alparken er der endvidere et dagcenter, og i 2015 besluttede kommunen at nedlægge dagcentret på plejehjemmet Bøvling Ældrecenter og lægge det ind under dagcentret i Ramme. I Bøvlingbjerg beklager folk, at de ældre skal køres til dagcentret, og for beboerne på Bøvling Ældrecenter arrangerer en kreds af frivillige nu en række forskellige aktiviteter som gymnastik, kortspil, kniplehold samt sang og oplæsning. Bøvling Ældrecenters Vennekreds afholder lop-pemarkeder i aulaen, som engang hørte til skolen, og anvender indtægterne herfra til underholdning og aktiviteter til gavn for ældrecenterets beboere, og for nogle år siden indsamlede Vennekredsen penge til indkøb af "Bjergbussen".

²⁹ Buus, Mie og Marianne Sørensen, 2016 b.

Med den kører frivillige de ældre ud i forskellige ærinder og tager dem med på små udflugter.³⁰

To år efter lukningen af det kommunale plejehjem i Bedsted åbnede der et friplejehjem i byens tidligere højspændingsværk. En kreds af borgere havde ihærdigt arbejdet for, at der stadig skulle være et plejehjem i byen.³¹ I Bøvlingbjerg frygter man, at ældrecenteret kan blive nedlagt engang i nær fremtid, og bliver det aktuelt, er der bred enighed om, at "så laver vi et friplejehjem."³²

Siden 2010 har to plejehjem i de undersøgte byer altså fået en mere specialiseret funktion, og et er blevet helt nedlagt. Når lokalsamfundet oplever tab af service på ældreområdet, kan oprettelse af friplejehjem være en løsning; men frivillige kræfter kan også træde til og varetage sociale aktiviteter for de ældre. Det kræver dog, at der er en institution, hvor aktiviteterne kan finde sted.

Pasning af børn

Før kommunesammenlægningen i 1970 fyldte daginstitutionsområdet meget lidt i den kommunale opgavevaretagelse; men det er et område, som siden da har ændret sig radikalt. Udviklingen kan frem til omkring 1990 til dels forklares med kvindernes stigende erhvervsfrekvens. Derefter anses det nok i stadig højere grad som en norm for børnenes opvækst og udvikling, at de går i daginstitution.³³ Med undtagelse af Store Jydevad, Lønborg og Guldborg er der i alle de undersøgte byer pasningstilbud i institutioner, og i fleste af disse byer drives institutionerne af kommunerne og da som integrerede institutioner, hvor der er børnehave og evt. også vuggestue, SFO samt en juniorklub. Lyne og Klitmøller har fribørnehaver, der er oprettet på de friskoler, der blev oprettet, da kommuneskolen i byerne blev nedlagt. I Bøvlingbjerg har Lemvig Kommune drevet en børnehave, men den lukkede i 2008, efter at den private integrerede institution, Bøvling Børnehus, var kommet i gang. Det var Bøvling Friskole og Bøvling Valgmenighed, som tog initiativ til at oprette børnehuset, der har til huse i en nyopført bygning tæt ved friskolen og idrætsefterskolen og nær grønne områder. Børnehuset kan bruge idrætsefterskolens idrætshal og friskolens gymnastiksal samt andre faciliteter i de to skoler. Børnehuset, som har omkring 70 børn, er en natur- og idrætsbørnehave, hvilket er attraktivt for mange familier. Derfor tiltrækker institutionen børn fra nabosognene. Bøvling Friskole har endvidere en SFO for børn fra 0. til 4. klasse.³⁴

30 Gormsen, Gudrun 2016 b.

31 Buus, Mie og Marianne Sørensen, 2016 a.

32 Gormsen, Gudrun, 2016 a.

33 Blom-Hansen, Jens, Marius Ibsen, Thorkil Juul og Poul Erik Mouritzen, 2012, s. 107-108.

34 Gormsen, Gudrun, 2016 a.

Befolkningsunderlaget for en daginstitution er mindre end for en skole, og mange af kommunerne prioriterer gode tilbud til lokalsamfundene om pasning af børn. Samtidig vidner daginstitutionerne i de undersøgte byer om, at selvom antallet af arbejdspladser er faldet voldsomt i lokalsamfundene, er børnefamilierne i arbejde og har behov for pasning af deres børn. Derfor er mange af beboerne i de undersøgte byer af den opfattelse, at skolen og børnehaven er livsvigtige for lokalsamfundet. Ikke kun fordi de løser et privat behov, men også fordi de to forhold er attraktivt for byen, når det drejer sig om at styrke tilflytning og bosætning.

Kampen for at bevare lokal service

Det er slående, at udfordringen for landsbyerne er kommet i to tempi. Lukningen af private arbejdspladser og tabet af privat service skete i hovedsagen før år 2000, mens det især er i de sidste to årtier, at der har været pres på den offentlige service. Synet på de to udfordringer er markant forskelligt i dag. Den funktionstømning, som fandt sted i de undersøgte byer i 1970'erne og 80'erne med lukning af mejeriet i årene omkring 1970 og butikslukninger i de efterfølgende mange år, optager ikke folk i byerne i dag. I Lyne sagde en beboer f.eks.: *“De ting, der er lukkede, mejeri og slagter og hvad ved jeg, det kan vi jo ikke selv bære oppe.”*³⁵

Derimod er man i alle byerne enige om, at det er af stor betydning at bevare den eneste dagligvarebutik, som er tilbage, og som i næsten alle byerne er Dagli' Brugsen. *“Hvis Brugsen lukker, dør Guldborg helt”*,³⁶ hedder det f.eks. De seneste års tab af institutioner bekymrer folk. *“Hvis de kvæler den, (dvs. skolen), så tror jeg, det slutter.”* I dette tilfælde for Dannemare.³⁷

Også de tomme bygninger og det stigende forfald i den ældre boligmasse i nogle af byerne optager rigtigt mange af indbyggerne. *“Hvem vil bo i et misligholdt og dårligt isoleret, oliefyret hus”*, spørges der i Lyne,³⁸ og i Bøvlingbjerg vurderer en beboer fremtiden således: *“Afvikling. Hallen lukker. Brugsen lukker. De unge flytter hjemmefra uden at se sig tilbage. De gamle er stavnsbundne i usælgelige huse. Jeg har ingen illusioner om, at noget som helst vil ske.”*³⁹ I nabobyen Ramme konstaterer en beboer: *“Skal vi sikre byen fremover, behøver vi arbejdspladser, børnefamilier, og vi skal have en pæn by.”*⁴⁰ Byen skal altså ifølge beboernes opfattelse være attraktiv, som minimum have tidssvarende

35 Ringskou, Christian, 2016.

36 Andersen, Jesper Munk og Anne Elmer, 2016 a.

37 Andersen, Jesper Munk og Anne Elmer, 2016 b.

38 Ringskou, Christian, 2016.

39 Besvarelse af spørgeskema, Bøvling. Lemvig Museum.

40 Interview, Ramme. Lemvig Museum.

Figur 9: Dagli' Brugsen i Lyne. Brugsen er den eneste dagligvareforretning i mange landsbyer i dag. Ringkøbing-Skjern Museum.

boliger, skole og børneinstitution, en dagligvarebutik og se pæn og ordentlig ud for at tiltrække nye indbyggere.

Vi har allerede mødt en række eksempler på, hvordan lokale har taget initiativer for at bevare tilbageværende centrale serviceudbud. I tabel 2 er de sammenfattet sammen med initiativer, der har til formål at forhindre forfald, gennemføre byfornyelse mv.

Tabel 2: Oversigt over lokale initiativer til bevaring af servicetilbud, byfornyelse mv.

Problem	Strategi	Aktør	År	Sted
Skolelukning	Ny friskole	Ildsjæle/forældre	2005	Lyne
Skolelukning	Ny friskole	Ildsjæle/forældre	2011	Klitmøller
Skolelukning	Ny friskole	Ildsjæle/forældre	2010	Feldballe
Skolelukning	Gammel friskole	Forældre	2008	Bøvlingbjerg
Frygt for skolelukning	Sammenlægning	Skolebestyrelser	2008	Ramme

Lukning af plejehjem	Friplejehjem	Ildsjæle	2013	Bedsted
Lukning af seminarium	Uddannelsescenter Efterskole Multikulturhus	Kommune/amtskommune/stat Lokal gruppe/kommune Lokal gruppe/kommune	1990' erne 2004 2009	Ranum
Frygt for lukning af Dagli' Brugs	Indsamling	Lokal initiativgruppe	2014	Gedsted
Tom institution	Renovering/ nye funktioner	Borgerforening/fonde	1993	Bedsted
Tom institution	Ombygning/ Ny funktion	Arbejdsgruppe/ kommune, region	2013	Bøvlingbjerg
Tom institution	Køb Nybygning	Kommune Kommune/Realdania	1971 2011	Klitmøller
Tom institution	Køb	Kommune	1979	Klitmøller
Forfald	Nedrivning/ istandsættelse	Borgerforening/ kommune	1993	Bedsted
Forfald	Byfornyelse	Kommune	2000	Ranum
Forfald	Byfornyelse/ nedrivning	Kommune/Borgerforening	2015	Bøvlingbjerg
Forfald	Byfornyelse/ nedrivning	Kommune/Borgerforening	2017	Ramme
Øget bosætning	Alternative boformer	Kommune	2002	Feldballe
Øget bosætning	Opkøb af ejendomme og renovering, naturstier	Byfornyelse Bedsted Aps.	2011	Bedsted
Øget bosætning	Opkøb af ejendomme og renovering	7650 Bøvling aps	201x	Bøvlingbjerg

Strategier og lokal kapacitet

Bevaring af skoler og dagligvarebutikker handler om at undgå, at grundlaget for at bo i landsbyerne forringes yderligere. Andre initiativer handler derimod om at give landsbyerne ny attraktivitet. Også i den sammenhæng tillægges lokale ressourcer ofte stor betydning.

Flere forskere har arbejdet med spørgsmålet om, hvordan lokalsamfund på landet kan sikre fremtidig vækst. I sin analyse af tilflytningen til fem landsogne interesserer Annette Aagaard Thuesen sig for lokalsamfundets løfteevne ud fra begrebet institutionel kapacitet, der omfatter følgende dimensioner: intellektuel kapital i form af vidensressourcer, social kapital forstået som tillid og forståelse opbygget gennem ansigt til ansigt møder samt politisk kapital i form af evnen til at handle aktivt for udviklingen af lokale kvaliteter og til at gribe eksternt opmærksomhed og ressourcer.⁴¹

Malene Brandt Winther har undersøgt nye partnerskaber mellem lokale udviklingsgrupper og kommuner og skelner mellem fem ressourcer, der kan aktiveres: økonomiske (penge til at realisere et projekt), kulturelle (viden til at gennemføre et projekt), sociale (netværk til at bibringe projektet manglende viden, kræfter eller økonomiske midler), politiske (viden og netværk, som gør det muligt at forhandle projektet igennem) og endelig symbolske ressourcer (dvs. ressourcer, der kan bibringe et projekt prestige).⁴²

Ud fra en lignende tilgang har Hanne Tanvig i samarbejde med fem lokalsamfund udviklet en model for den proces, hvor man etablerer, hvad hun kalder lokal, strategisk kapacitet. Modellen har fire faser: mobilisering af lokalsamfundet, modning af ideer og tiltag, forankring i lokalsamfundet og professionalisering af projektet. Lokalsamfundene skal opstille langsigtede mål. De skal være i stand til at organisere sig, så de kan stimulere de mange ressourcer, der er i lokalsamfundet. De skal kunne arbejde på tværs og skabe relationer ikke kun inden for lokalområdet, men hvad der er lige så vigtigt tiltrække ressourcer i form af ideer, viden, relationer og mennesker udefra.⁴³

Fælles for tilgangen til problemstillingerne hos de tre forskere er, at skal der skabes løsninger lokalt, skal lokalsamfundet have viden, være i stand til at skabe relationer og netværk, at forhandle og ikke mindst være i stand til at etablere eksterne relationer og kvalificeret eksternt samarbejde.

I det følgende gennemgås en række initiativer fra de undersøgte landsbyer, der har haft som mål at skabe ny vækst og bosætning.

41 Thuesen, Annette Aagaard, 2013, s. 227.

42 Winther, Malene Brandt, 2013, s. 187.

43 Tanvig, Hanne Wittorff, 2015.

Figur 10: Hummerhuset i Klitmøller. Det nye hus fungerer som samlingssted for surferne. Museum Thy.

Cold Hawaii

I Klitmøller er det lykkedes at udnytte stedets fysiske miljø og her især de optimale muligheder for at surfe i havet og derudfra opbygge relationer og trække eksterne samarbejdspartnere ind i lokalsamfundet. Engang betød “Cold Hawaii” kysten, hvorfra det er godt at surfe, men i dag er Cold Hawaii ikke længere blot et sådant fænomen. Det er blevet et selvforstærkende brand. Dertil kommer, at interessen og mediebevågenheden omkring Klitmøller i den grad har styrket lokalsamfundets selvbevidsthed.⁴⁴

Friland

I Feldballe havde Rønne Kommune succes med at tilbyde utraditionelle, attraktive bosætningsformer. Først ved at udstykke storbrugspareller nær byen

⁴⁴ Buus, Mie og Marianne Sørensen, 2016 b.

og i 2002 med den nye bydel Friland, som er et projekt, der dels skal skabe boliger af billige materialer og genbrugsmaterialer ved selvbyg, dels fremme antallet af selvstændige, der arbejder hjemmefra. Ideen kom udefra. Danmarks Radio var med til at føde den, og Friland blev landskendt gennem en række TV-udsendelser. Rønde Kommune stillede sig positiv over for ideen i 2000, men på et borgermøde i 2001, hvor ideen blev præsenteret, var stemningen blandt lokalbefolkningen negativ. Folk ønskede ikke "hashrygende christianitter eller en ny Thylejr" i deres baghave. Men da den lokale købmand på et borgermøde fremhævede projektet som et middel til at undgå, at landsbyen uddøde, fordi det ville styrke fremtidens skoleforhold, forretninger og idrætsliv i Feldballe, vendte stemningen. Ideen kom udefra, men lokalsamfundet skulle mobiliseres og ideen modnes, inden den kunne forankres. I dag er der 40 husstande med omkring 75 voksne og 30 børn samt en række små, meget forskellige virksomheder på Friland.⁴⁵ Feldballe ligger nær Århus og Randers og kan sandsynligvis lettere tiltrække mennesker, der er optaget af en alternativ livsstil og boform, end én af landets yderkommuner kan.

Bøvling Sundhedshus

Bøvling Sundhedshus, som Lemvig Kommune åbnede i 2013, er resultatet af et samarbejde mellem kommunen, Region Midtjylland, staten og en arbejdsgruppe under Bøvling 2020, der har arbejdet med at fremme udviklingen i Bøvlingbjerg. Sundhedshuset er indrettet i den klassefløj, som ikke blev revet ned efter skolens lukning. I Sundhedshuset er flere funktioner samlet: praktiserende læger, apotek, fysioterapi og en fodterapeut. Huset er indrettet med en skadestue og har ambulancetilførsel samt en helikopterlandingsplads.

Der har været læge i Bøvling siden 1882 og apotek siden 1902, men både det gamle apotek og lægehuset fra 1970'erne var blevet utidssvarende. Med Sundhedshuset lykkedes det at imødekomme et lokalt behov, udnytte en bygning i byen, der var blevet overflødig, og ved nytænkning og samarbejde skabe en ny institution i lokalområdet. I første omgang var det en klar succes. I kraft af de moderne forhold og det tværgående, sundhedsfaglige samarbejde i Sundhedshuset lykkedes det i 2015 at tiltrække en ny, ung læge, da to af husets tre praktiserende læger gik på pension.⁴⁶ Fra 1. maj 2019 vil der imidlertid ikke længere være privat praktiserende læger i Bøvling Sundhedshus. Den ældre læge i huset stopper. Det er ikke lykkedes at finde en afløser, og én læge kan ikke passe klinikken alene. Region Midtjylland vil da overtage ansvaret for

45 Hellvik, Irene, 2016.

46 Gormsen, Gudrun 2016 a.

driften af klinikken og garanterer, at der fortsat vil være lægeklinik i Sundhedshuset.⁴⁷ Det viser, at der er udfordringer ved at skabe den slags centre i yderområder.

Ranum Efterskole

Ranum Efterskole er med sine 420 elever Danmarks største efterskole. Det er en boglig skole, som har en stærkt international profil. Skolen arrangerer hvert år tre rejser ud i hele verden, og skolen tilbyder en lang række såkaldte profilfag, som spænder fra f.eks. outdoor, dans og konditori over cheerleading, guide & event til medie, musik og visuelt design.⁴⁸ Skolen blev grundlagt i 2004, og den er et resultat af den proces, Løgstør Kommune omkring 2000 satte i gang omkring en helhedsorienteret byfornyelse i Ranum. Baggrunden for byfornyelsesprojektet var, at udviklingen i Ranum var gået i stå, efter at staten i 1987 havde besluttet at nedlægge Ranum Seminarium, der i sin storhedstid i 1970'erne havde op mod 400 studerende. Derfor oplevede man i Ranum seminarielukningen som et dødsstød og et altødelæggende slag mod byen. HF og VUC fortsatte på stedet, ligesom der i en del af bygningerne blev oprettet et socialpædagogisk seminarium, som siden blev til et pædagogseminarium, men som i 2006 blev fusioneret ind i Via University College og i 2011 flyttede til Viborg.⁴⁹ Efter lukningen af lærerseminariet arbejdede kommunen i 1990'erne sammen med staten, de nordjyske folketingsmedlemmer, amtskommunen og en række forskellige institutioner og organisationer om at oprette flere forskellige uddannelses tilbud under paraplyen Ranum Uddannelsescenter. Man forsøgte at tiltrække elever og kursister fra hele landet, ligesom seminariet havde gjort det. Uddannelsescenteret fungerede imidlertid kun i en kort årrække. Økonomi, ny lovgivning og ændrede uddannelsesbehov spillede en rolle for den manglende bæredygtighed i de enkelte uddannelses tilbud og i uddannelsescenteret som sådan.⁵⁰

Borger- og Erhvervsforeningen engagerede sig i det byfornyelsesprojekt, som Løgstør Kommune satte i gang omkring år 2000, og en arbejdsgruppe formulerede visionerne for fremtidens Ranum i "Projekt Ranum – en by på vej mod en ny udvikling". I et af de tiltag, man ville iværksætte, arbejdede man stadig med ideen om Ranum som uddannelsesby, men på et mindre ambitiøst og kompliceret niveau. Nu var målsætningen at oprette en efterskole. Som uddannelsesinstitution har efterskolen ikke styrket bosætningen. Mens mange af

47 Lemvig Folkeblad 17.11.2018 og www.boevling-laegerne.dk

48 www.ranumefterskole.dk

49 Jungersen, Lise og Kim Ørsted Iversen, 2016 a.

50 Olsen, Peter Ussing, 1993, s. 203 ff.

Figur 11: Ranum Efterskole med Multikulturhuset i forgrunden. Foto: Heine Pedersen.

seminaristerne bosatte sig i Ranum i deres studietid, bor efterskolens elever på skolen og er der kun i en kortere periode. Men efterskolen er med sine 80 ansatte blevet en stor arbejdsplads, den næststørste i byen. Ligeledes tilfører de mange unge mennesker på skolen byen liv. Flere af efterskolens profilfag handler om idræt, og i 2009 fik Ranum endnu et synligt resultat af udviklingsprojektet: et multikulturhus, der har tre haller, et motionscenter, cafeteria og selvbetjeningsbibliotek samt en aula, der bruges til kulturelle aktiviteter. Efterskolen, kommuneskolen, idrætsforeningen og den kommunale dagpleje er faste brugere af huset.⁵¹ Multikulturhuset samler lokalsamfundet, mens efterskolen rækker ud over dets grænser.

Et surfcenter, en alternativ bosætningsform, et sundhedshus og en efterskole er eksempler på fire meget forskellige tiltag, som lokalsamfund har løftet, og hvor den lokale kapacitet har været en væsentlig drivkraft. I Klitmøller har lokale kræfter ud fra stedets særlige naturgeografiske muligheder i samarbejde med ekstern ekspertise og med god forståelse for branding formået at opbygge et helt særligt miljø, der imødekommer nutidens behov for fysisk udfoldelse og for rekreation. I Feldballe kom ideen til en alternativ form for bosætning udefra, ligesom opmærksomheden om projektet i høj grad blev formidlet ad eks-

⁵¹ Jungersen, Lise og Kim Ørsted Iversen, 2016 a.

terne kanaler; men det var kommunen, som på borgermøder i samarbejde med beboerne fik bragt den sociale kapital i spil og forankret projektet. Med hensyn til Sundhedshuset i Bøvling var lokale kræfter med sundhedsfaglig viden og baggrund igangsættende for projektet, og de besad den fornødne politiske og symbolske kapacitet til at skabe interesse for det hos myndighederne. I Ranum strakte processen sig over lang tid. Lokalt var ideen om Ranum som uddannelsesby dybt forankret. Allerede da seminariet lukkede, var kræfterne mobiliseret, men først da uddannelsesperspektivet blev gentænkt i en mere snæver og mere lokal form, lykkedes det at få de økonomiske, kulturelle, sociale, politiske og symbolske ressourcer i spil og få skabt et bæredygtigt projekt.

Kampen mod forfald og for øget bosætning

I alle de undersøgte byer er parcelhuskvartererne velordnede. Der hersker orden og ryddelighed, og husene vedligeholdes. Derved står de i kontrast til den ældre og utidssvarende bygningsmasse langs byernes gamle hovedstrøg, hvor

Figur 12: Det tidligere storbageri, Skandinavien, i Guldborg lukkede i 1980, og den tomme bygning står forladt og er i forfald. Museum Lolland-Falster.

butikkerne står tomme, og mange bygninger er blevet udlejningsejendomme, der i større eller mindre grad virker forsømte, og hvor flyttefrekvensen kan være hyppig. Der er enighed om, at forfald er et trist syn. Borgerne samarbejder derfor gerne med kommunerne om byforskønnelsesprojekter, herunder nedrivning af forfaldne bygninger. Hvor bygninger er revet ned, opstår der huller i bebyggelsen, og i reglen er det herefter byens foreninger, som sørger for at holde tomten i god stand. Ofte er der sået græs, måske også plantet lidt, måske opsat borde og bænke. Græsset skal klippes, planter passes, og stedet skal holdes rent og fri for affald. Det er en opgave, som frivillige i byen gerne påtager sig.

I Bedsted, Bøvlingbjerg, Ramme og som nævnt Ranum har kommunen gennemført byforskønnelses- eller byfornyelsesprojekter. Sydthy Kommune gennemførte i 1993 et byfornyelsesprojekt, der omfattede fire bygninger på byens hovedgade. De blev ombygget til ti boliger, syv almennyttige boliger og to ungdomsboliger, der alle administreres af Bedsted Andelsboligforening. I Bøvlingbjerg bestod byfornyelsen i at forbedre trafikforholdene og forskønne rammerne omkring den plads ved vejkrydset, der altid har været byens centrum, og i Ramme fik det tidligere forretningsstrøg, Algade, en overhaling. Projekterne i Bøvlingbjerg og Ramme har forskønnet byen, men ikke medført nogen udvikling. Bedsted fik væsentligt flere tidssvarende boliger og istandsat fire af de forsømte bygninger, men projektet påvirkede ikke nedgangen i byens indbyggertal. Kun i Ranum tilførte byfornyelsesprojektet, der førte til oprettelsen af efterskolen, også byen flere arbejdspladser.

Allerede i 1970'erne opkøbte den nye Hanstholm Kommune bygninger i Klitmøller, der havde mistet deres funktion, efter at fiskeriet var flyttet til den nye Hanstholm Havn. I 1971 købte kommunen hele landingspladsen. Her lå bl.a. Hummerhuset, som havde været brugt til opbevaring af levende hummere. Kommunen overlod huset til Biologisk Forening for Nordvestjylland, som i 1975 åbnede Ørhage Naturcenter der. I 2011 er huset erstattet af en ny bygning, som er opført af Thisted Kommune under projektet "Det gode liv ved kysten" og i samarbejde med Realdania under projektet "Mulighedernes Land". Huset rummer nu køkken og omklædningsfaciliteter for surferne samt møde- og samlingslokaler. I 1979 overtog Hanstholm Kommune redningsstationen, som under navnet "Æ Redningsstation" er indrettet til beboerhus og renoveret i 2015.⁵²

For at fremme bosætning og udnytte huse, der står tomme, har beboerne i Bedsted og Bøvlingbjerg med inspiration fra Vestervig i Sydthy oprettet anpartsselskaber, hvori de selv og virksomheder i byen har indskudt kapital. For-

52 Buus, Mie og Marianne Sørensen, 2016 b.

Figur 13: Bedsted og omegns Beboerhus er indrettet i et tidligere privat plejehjem. Foreningen BooA (Bedsted og Omegns Aktivitetshus) tog initiativ til en ombygning, og Realdania støttede projektet. Museum Thy.

målet er at opkøbe tomme bygninger, renovere dem og derefter udleje eller om muligt sælge husene. I Bedsted oprettede en gruppe borgere i 2011 “Bedsted Thy Byforskønnelse Aps” ud fra et ønske om aktivt at vende en negativ udvikling med synligt forfald i bybilledet, massiv fraflytning og en truende landsbydød. Selskabet kan opkøbe huse og grunde. Foreløbig har initiativet resulteret i oprettelsen af Lejrskolen Thybo, et grønt anlæg og en vej og en sti til Rønhede Plantage uden for byen.⁵³ I Bøvlingbjerg har “7650 Bolig aps”, der er oprettet i 2015 med en startkapital på 417.000 kr. og 114 andelshavere, opkøbt et ældre hus i byen, sat det i stand og solgt det til et østeuropæisk par, der er flyttet til byen.⁵⁴

I Bedsted har lokale initiativer endvidere arbejdet med at give lukkede og tømte institutioner i byen nyt liv. I den tidligere Bedsted Kro har man oprettet Malergården Aps., der rummer “Lagunen”, som er en bar og bodega, og som driver udlejning af værelser og udlejning af selskabslokaler – alt sammen drevet af frivillige. Den tidligere stationsbyskole og senere det psykiatriske plejehjem huser i dag BooA, der står for Bedsted og Omegns Aktivitetshus, og som fungerer som medborgerhus og aktivitetscenter. Bedsted Håndværker- og Borgerforening købte bygningen i 2006. I de efterfølgende år gennemgik bygningerne en større modernisering og ombygning for midler, som Thisted Kommune tilvejebragte i samarbejde med Realdania gennem projektet “Mulighedernes Land”. I Thy Højspændingsværk har der siden 2013 været friplejehjem, og i

⁵³ Buus, Mie og Marianne Sørensen, 2016 a.

⁵⁴ Interview, Bøvlingbjerg. Lemvig Museum.

det tidligere plejehjem holder Lejrskolen Thybo til. Bygningen er nyistandsat af foreningen "Thybo Lejrskole" med støtte fra A.P Møllers fond.⁵⁵ Malergården og Thybo Lejrskole kan generere indtægter, men ellers opfylder de lokale initiativer først og fremmest sociale og kulturelle formål. Ingen af de nævnte tiltag har dog skabt nye, ressourcestærke tilflyttere i byen, hvis skole har haft behov for at knytte særlig faglig ekspertise til ressourcetsvage elever.⁵⁶

Kampen mod forfald og tomme bygninger i bybilledet er meget tydeligt i alle de undersøgte byer. Det ligger alle indbyggere stærkt på sinde, at deres by ser pæn og ordentlig ud. Ofte sker indsatsen i form af byfornyelsesprojekter i samarbejde med kommunen med det formål at skabe attraktive lokalsamfund, der kan tiltrække nye borgere. Med til et attraktivt bosætningssted hører også lokale samlingssteder og rekreative faciliteter som stiforløb, opholds- og aktivitetspladser og lign. i den natur, der ligger i byernes nære omgivelser.

Ildsjæle og foreningsliv

I de undersøgte byer fremhæver mange beboere, at byen har et godt foreningsliv, som de deltager i. Alle opfatter foreningerne som et vigtigt og positivt aktiv for byen. Det er tydeligt, at foreningerne samler og styrker lokalsamfundene. Alle landsbyerne har idrætsforeninger, og mange har også foreninger, der arrangerer oplysende og kulturelle aktiviteter.

Foreningslivet bæres af ildsjæle, som gennem deres indsats i en eller flere foreninger også bliver bærende – og udviklende – kræfter i lokalsamfundet. Ildsjælene har den holdning, at det er gennem engagement i foreningslivet, og især i bestyrelsesarbejdet, at man tager ansvar for sit lokalsamfund, og det er her, at man opdrages til at påtage sig dette ansvar. Dette ansvar er vigtigt. Hvis ingen tager ansvar, dør lokalsamfundet. Derfor er man i lokalsamfundet meget opmærksom på at rekruttere unge mennesker. Den socialisering, der foregår i foreningslivet, betragtes som afgørende for samfundets fremtid. Derfor er man også naturligt bekymrede over at se den udvikling, hvor landsbyernes beboere bliver ældre og ældre, og de unge flytter væk for at få en uddannelse. Hvem skal tage over?⁵⁷

Bevidstheden om ansvaret er nøje forbundet med bevidstheden om, at det er nødvendigt selv at yde en indsats for at skabe gode rammer om hverdagslivet i landsbyerne. Intet kommer af sig selv. Det er aktive foreningsmedlemmer, som sørger for planlægning af og trænere til idræts- og sportsaktiviteter, og som arrangerer høstfester, Skt. Hans bål eller Valborgblus, juletræ, dilettant,

55 Buus, Mie og Marianne Sørensen, 2016 a.

56 Mie Buus og Marianne Sørensen, 2016 a.

57 Lemvig Museum. Interviews Bøvlingbjerg og Ramme.

Figur 14: Dannemare og Omegns Landsbylaug arrangerer forskellige aktiviteter for landsbyens beboere. Børnenes Dag fandt i 2016 sted i parken på den gamle præstegårdseng ved kirken. Foto: Flemming Keith Karlsen.

foredrag, blomsterbinding, IT-kurser osv. osv. Og det er foreningsmedlemmer, som planlægger byfester, fællesspisninger, julefrokoster og andre fælles arrangementer, som samler op til et par hundrede deltagere.

Men det er ikke gjort med selve aktiviteterne. Det er også aktive foreningsmedlemmer, som samler penge ind til byggeri af en hal, eller renovering af hallen, til modernisering af forsamlingshuset, og som ved at opsøge landsbyens beboere sørger for, at der kommer tilslutning nok til etablering af fibernet til byens husstande. Det er ildsjælene og foreningsmedlemmerne, der tager initiativ til og til stadighed arbejder med ideer og planer for udvikling af landsbyerne og sikring af, at et vist serviceniveau kan opretholdes. De sætter flagstænger op langs hovedgaden, når hele byen skal flage i anledning af en rund fødselsdag. De kridter boldbaner op på stadion. De anlægger trampestier og passer de grønne områder, der er opstået på tomter efter nedrevne huse i byen. Måske går de endog i gang med større anlægsarbejder. I forbindelse med renoveringen af det gamle lystanlæg i Bøvlingbjerg, der blev etableret i 1935, har grupper af frivillige over en periode på to år omlagt stier, anlagt nye bede og plantet dem

til samt bygget en lille pavillon og en anløbsplatform for både ved åen, der løber gennem Anlægget.⁵⁸

Hanne Tanvig har fremført, at det ikke er ildsjælenes tiltag – og i hvert fald ikke pr. automatik – der skaber jobs og positiv erhvervsudvikling i landsbyerne.⁵⁹ Mange initiativer udfylder ganske rigtigt, og således som mine eksempler også viser, sociale og kulturelle funktioner eller handler om at skabe bedre rammer om idræt og kulturelle aktiviteter. Men det er vigtigt også at forstå, at ildsjælene skaber relationer og netværk lokalt. De har gennem deres indsats, som ofte strækker sig over flere år, skaffet sig erfaring og betydelig viden om lokalområdet. Ofte har de etableret eksterne netværk i kraft af deltagelse i f.eks. lokalråd og måske også i råd og bestyrelser på regionalt eller nationalt niveau. De har opbygget tillid og forståelse gennem gentagne ansigt til ansigt møder – lokalt og måske også i en bredere sammenhæng. Endelig har de i kraft af deres bestyrelsesarbejde fået træning i at forhandle. Det vil sige, de besidder alle de former for kapital, som ifølge Annette Aagaard Thuesen indgår i begrebet institutionel kapital. Skemaet over tiltag, som aktørerne har iværksat i lokalsamfundene, viser, at mange projekter er udført i samarbejde med de kommuner, hvori byerne er beliggende, dvs. i partnerskaber.

I sin analyse af udviklingsprojekter, der foregår i partnerskaber, konkluderer Malene Brandt Winther, at succesen afhænger af de krav til ressourcer, som lokalsamfundet kan opfylde, og at de lokale udviklingsgrupper generelt kan have behov for at blive styrket med hensyn til viden om muligheder for finansiering af projekter, forhandling af projekterne politisk og administrativt samt med hensyn til at skabe opmærksomhed og prestige om projekterne.⁶⁰ Ligeledes konstaterer Annette Aagaard Thuesen i sin undersøgelse af tilflytning til fem sogne, at kommunen kan støtte den lokale kapacitetsopbygning, og hun konkluderer, at ønsker man lokalsamfund med løfteevne, der kan skabe en positiv udvikling, er det vigtigt at støtte op om de institutioner, foreninger og enkeltpersoner, som tager fællesskabet på sig.⁶¹

I de undersøgte landsbyer er der ingen tvivl om, at de aktiviteter, som ildsjælene sætter i gang eller opretholder, skaber sammenhold og stolthed og styrker et fællesskab. Det er et fællesskab, som mange af beboerne værdsætter meget højt. Det gør byen til et sted, hvor det er værd at bo – og godt at bo. Trods de dårligt vedligeholdte bygninger og trods negativ omtale af landområderne. Det er under alle omstændigheder et resultat, også hvis det ikke lykkes at skabe større vækst.

58 Lemvig Museum. Interview Bøvlingbjerg og Ramme.

59 Tanvig, Hanne, 2015.

60 Winther, Malene Brandt, 2013, s. 185.

61 Thuesen, Annette Aagaard, 2013, s. 230.

Opsamling

Alle de undersøgte byer, hvoraf hovedparten endnu i 1970'erne fungerede som driftige servicecentre for et større eller mindre opland, har mistet næsten alle deres centrale funktioner og fungerer i dag først og fremmest som bosætningsbyer. Beboerne i byerne beklager ikke den funktionstømning, som fandt sted i årtierne frem til årtusindskiftet. Det vil sige, at man ikke beklager lukningen af butikker eller virksomheder; men man beklager i høj grad de aftryk, den udvikling har sat på det fysiske miljø: forfald og mange tomme bygninger, som ikke kan sælges. Beboerne beklager, at indbyggerne i byerne bliver ældre, at de unge flytter væk, og at det kniber med ny tilflytning. De anser tab af offentlig service i form af lukning af skoler, plejehjem og børneinstitutioner som en trussel mod byernes fremtid og understreger, at det er vigtigt at opretholde den dagligvarebutik, som er tilbage.

De syv museer, der deltog i projektet, udvalgte hver to landsbyer ud fra det kriterium, at den ene landsby skulle repræsentere en by i god udvikling, mens den anden landsby skulle repræsentere en by, der var præget af stagnation.

Er kriteriet for en positiv udvikling befolkningstilvækst, er det kun Løjt Kirkeby, Klitmøller, Feldballe og Lønborg, samt til dels Guldborg, som har oplevet vækst. Mest i Løjt Kirkeby, der siden 1970'erne haft en stadig befolkningstilvækst, fordi byen har udviklet sig til en forstad til Aabenraa. I Klitmøller er folketallet næsten fordoblet fra 542 indbyggere i 1970 til 903 indbyggere i 2016, hvilket i høj grad skyldes udviklingen af det særlige surfermiljø ved kysten. Et miljø, som er tæt forbundet med det moderne fritidssamfund og dets behov for både rekreation og fysisk udfoldelse. I Feldballe er indbyggertallet steget fra 307 personer i 1990 til 476 personer i 2016, hvilket skyldes udstykninger til nye og alternative boformer. I Lønborg er der kun tale om en stigning på 25 personer, og Guldborg oplevede i en kort periode omkring årtusindskiftet nogen tilflytning. Begge steder skyldes tilflytningen attraktive parcelhusudstykninger, der rummer herlighedsværdier.

Det er kun lykkedes at skabe en positiv erhvervsudvikling i Klitmøller. I Ranum, som Vesthimmerlands Museum udvalgte som et eksempel på en by i udvikling, har oprettelsen af Ranum Efterskole og etableringen af et Asylcenter betydet, at byen har fået omkring 120 nye arbejdspladser, men disse institutioner har ikke haft nogen effekt på befolkningsudviklingen i byen. Ranum er den af de undersøgte byer, der har oplevet den største nedgang i befolkningstallet. Det har været støt faldende siden 1976, hvor byen havde 1501 indbyggere mod i dag 1011. Nedgangen var størst fra 1976 til 1996 og igen fra 2000 til 2004. Det var altså en negativ udvikling, som var begyndt, da statsseminariet lukkede i 1987.⁶²

Figur 15: Fra Bakkevej i Lønborg er der vid udsigt over engene omkring Skjern Å. Den nye parcelhusudstykning har trukket nye beboere til byen. Ringkøbing-Skjern Museum.

Undersøgelsen viser, at også de to andre større byer, Gedsted i Vesthimmerland og Bedsted i Sydthy, er hårdt ramt af nedgang i befolkningstallet, som siden 1990 har været jævnt faldende i de to byer – mest markant i Bedsted. Et lignende fald i befolkningstallet finder man også siden midten af 1990'erne i både Ramme og Bøvlingbjerg i Lemvig Kommune. Derimod har befolkningstallet i de små byer Lyne, Lønborg, Øster Alling og Dannemare været nogenlunde stabilt, om end med mindre udsving, siden midten af 1990'erne.⁶³

Museernes undersøgelser viser altså, at større byer på landet, som engang fungerede som servicebyer med et stort og varieret udbud for et større opland, har oplevet en voldsom funktionstømning og tilbagegang i befolkningstallet, og at den udvikling er meget vanskelig at vende. De mindre byer, der har mellem 250 og 450 indbyggere, og som aldrig i samme grad har fungeret som oplandsbyer, har strukturelt set oplevet det samme tab af funktioner; men det sker tidligere, og eftersom serviceudbuddet er mindre, sker tabet heller ikke i samme

63 www.Statistikbanken.dk

grad og omfang. Derved har byerne måske været i stand til at bevare en form for status quo med hensyn til befolkningstallet.

Med undtagelse af Store Jyndevad, der har bevaret sin karakter af en lille, agrar landsby er alle de undersøgte byer i dag bosætningsbyer. At gøre byen til et attraktivt sted at bo optager alle beboere i de undersøgte landsbyer. I alle byerne vurderer beboerne et aktivt foreningsliv meget positivt, fordi et godt foreningsliv har betydning for bosætningen. I foreningerne gør bestyrelsesmedlemmer og mange frivillige en stor indsats for at skabe fælles aktiviteter for byen, men også for at sætte gang i projekter, der kan styrke fællesskabet eller udvikle byen. Mange af disse ildsjæle i foreningerne anser det at yde en frivillig indsats til gavn for byen som en del af lokalsamfundets dna.

Adgangen til naturen, det åbne land og en dagligdag uden larm spiller en stor rolle for mange af beboerne i de undersøgte landsbyer. Det samme gør fællesskabet, trygheden og nærheden i det lokalsamfund, hvor de bor. Det understreges i alle de undersøgte byer, og det værdsættes højt af alle. Bevidstheden om, at det er en kvalitet, man ikke umiddelbart kan finde i et større bysamfund, er stor.

Glæden ved at bo i en lille by på landet og netop på det sted, hvor man bor, ses tydeligt i undersøgelserne. Men der er også en bevidsthed om de problemer, der er forbundet med at bo på landet i en af Danmarks yderkommuner. *“Man er jo nok lidt stavnsbundet, for det er svært at sælge husene i byen Jeg er også rigtig glad for mit hus, som jeg satte i stand, da jeg købte det. Jeg kan nok ikke komme af med det igen, men til gengæld er ejendomsskatten vel også symbolsk efterhånden. Jeg vil bo her til mine dages ende.”* En anden landsbybeboer siger: *“Skulle jeg bosætte mig igen, ville jeg bo i nøjagtig det samme hus, som jeg bor i nu.”*⁶⁴

Litteratur

Andersen, Jesper Munk og Anne Elmer, 2016 a: *Guldborg. Kortlægning af forandringsprocesser i Guldborg 1970-2016*. Museum Lolland-Falster. Upubliceret rapport.

Andersen, Jesper Munk og Anne Elmer, 2016 b: *Dannemare. Kortlægning af forandringsprocesser i Dannemare 1970-2016*. Museum Lolland-Falster. Upubliceret rapport.

Blom-Hansen, Jens, Marius Ibsen, Thorkil Juul og Poul Erik Mouritzen, 2012: *Fra sogn til velfærdsproducent. Kommunestyret gennem fire årtier*. Odense Universitetsforlag.

Buus, Mie og Marianne Sørensen, 2016 a: *Bedsted*. Museum Thy. Upubliceret rapport.

64 Jungersen, Lise og Kim Ørsted Iversen, 2016 a og 2016 b.

- Buus Mier og Marianne Sørensen, 2016 b: *Klitmøller*. Museum Thy. Upubliceret rapport.
- Christoffersen, Henrik, 2003: *Det danske bymønster og landdistrikterne*. AKF Forlaget. København.
- Clausen, Kirsten og Kim Furdal, 2016 a: *Store Jyndevad – landsbyen ved Sønderå*. Museum Sønderjylland. Upubliceret rapport.
- Clausen, Kirsten og Kim Furdal, 2016 b: *Løjt Kirkeby – mellem landsby og forstad i Sønderjylland*. Museum Sønderjylland. Upubliceret rapport.
- Danmark på Vippen (udg.): *Hvidbog: Et Danmark i balance er et rigere Danmark*. ATM Arktryk Midtjylland. 2015.
- Dybvad, Kaare, 2015: *Udkantsmyten. Hvordan centraliseringen af Danmark ødelægger vores økonomi og sociale sammenhængskraft*. Peoples Press. København.
- Gormsen, Gudrun, 2016 a: *Bøvlingbjerg*. Lemvig Museum. Upubliceret rapport.
- Gormsen, Gudrun, 2016 b: *Ramme*. Lemvig Museum. Upubliceret rapport.
- Hellvik, Irene, 2016: *Landsby i Udkanten*. Dansk Landbrugsmuseum. Upubliceret rapport.
- Jungersen, Lise og Kim Ørsted Iversen, 2016 a: *Ranum. Vesthimmerlands Museums bidrag til projektet "Landsbyer på Kanten."* Vesthimmerlands Museum. Upubliceret rapport.
- Jungersen, Lise og Kim Ørsted Iversen, 2016 b: *Gedsted. Vesthimmerlands Museums bidrag til projektet "Landsbyer på Kanten."* Vesthimmerlands Museum. Upubliceret rapport.
- Lyck, Lise, 2015: Et Danmark i dynamisk balance. I: Danmark på Vippen (udg.): *Hvidbog: Et Danmark i balance er et rigere Danmark*. ATM Arktryk Midtjylland. S. 105-128
- Møller, Per Grau, 1997: By og lands møde i landdistrikterne siden 1950. I: Jesen, Niels Hørlück, Anders Myrtue, Per Grau Møller og Erland Porsmose (red.): *Landdistrikterne 1950-2050. Beretning fra det 14. bebyggelsehistoriske symposium ved Odense Universitet om udviklingen af landdistrikterne, 9.-10. November 1995*. Odense Universitetsforlag. S. 49-64.
- Olsen, Peter Ussing, 1993: *Lille by – hvad så? Historien om Ranum Uddannelsescenter*. Krejls Forlag.
- Ringskou, Christian, 2016: *Landsbyer på kanten. Kortlægning af forandringsprocesser i Lyne og Lønborg 1970-2016*. Ringkøbing-Skjern Museum. Upubliceret rapport.
- Svendsen, Gunnar Lind Haase, 2013: Skolelukninger på landet: Hvor, hvor mange og hvilke konsekvenser. I: Svendsen, Gunnar Lind Haase (red.): *Livs-vilkår og udviklingsmuligheder på landet. Viden, cases, teorier*. Syddansk Universitetsforlag. S. 149-161.

- Svendsen, Gunnar Lind Haase og Jens F.L. Sørensen, 2018: Lukninger af kommuneskoler på landet: Konsekvenser for lokalsamfundene. Resultater fra en kombineret interviewundersøgelse og befolkningsanalyse i Tønder Kommune. I: Svendsen, Gunnar L.H., Jens F.L. Sørensen og Egon B. Noe: *Vækst og vilkår på landet. Viden, visioner og virkemidler*. Syddansk Universitetsforlag. S. 57-68.
- Tanvig, Hanne Wittorff, 2015: *Fem viser vejen*. IGN rapport september 2015. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet. ign.ku.dk/formidling/.../småprojekter_strategisk_udvikling_samlet.pdf.
- Thuesen, Annette Aagaard, 2013: Luft omkring dig. Om tilflytning og institutionel kapacitet i fem danske landsogne. I: Svendsen, Gunnar Lind Haase (red.): *Livsvilkår og udviklingsmuligheder på landet. Viden, cases, teorier*. Odense Universitetsforlag. S. 225-230.
- Winther, Malene Brandt: Partnerskaber: Vækstfremmere eller skalkeskjul? I: Svendsen, Gunnar Lind Haase (red.): *Livsvilkår og udviklingsmuligheder på landet. Viden, cases, teorier*. Odense Universitetsforlag, s. 178-188.

Summary

During the last decades, many rural towns and villages in peripheral areas of Denmark have lost central functions within production, trade, and services. Previously they served a smaller or larger rural area; today they primarily have developed into places where people take up residence. Based on a survey of 14 villages made by seven museums this article discusses the economic, demographic and social changes that have taken place in the local communities and the consequences of such. Only a few villages have grown in numbers of inhabitants. One is a fishing village on the Jutlandic west coast which has transformed to a tourist destination and a centre of windsurfing. Another village has become a suburb of a market town, and a third village has attracted newcomers because of the possibility of alternative, sustainable living. The rest of the villages and rural towns have lost inhabitants and they all struggle to maintain their villages as attractive places to live for instance by establishing new institutions to compensate for what is lost. The article discusses which initiatives the villagers are making and which kind of local capacity is required to make the efforts successful. Finally, the article shows that despite depopulation, loss of private and public services, and sometimes bad press coverage, the villagers appreciate to live in a peripheral, local community because of close social relations, safety, peace and quiet as well as nearness to nature.

Forfatterpræsentation

Gudrun Gormsen, født 1952. Uddannet mag.art. i europæisk etnologi ved Københavns Universitet. Pensioneret museumsinspektør. Har været ansat som museumsinspektør og museumsleder på bl.a. Sydhimmerlands Museum, Skive Museum og Hjerl Hedes Frilandsmuseum. Har publiceret flere artikler om landsbyens historie og udvikling, det klassiske hedebrug og hedeopdyrkning, bondedagbøger, landhåndværk og byggeskik. Email: gudrun.gormsen@hotmail.com